

MIÉRT HISSZÜK EL?

A MAGYAR FELSOŐOKTATÁSRÓL SZÓLÓ közbeszéd, és hasonlóképpen a felsőoktatás-politikai kormányzati megállapítások világa manapság a hiedelmek, előítéletek és ideológiák világa. A valósághoz nem csak, hogy nincs sok közül az itt elhangzó érveknek, de többnyire fel sem merül az a gondolat, hogy kellene, hogy közül legyen.*

A sajtóban, a tömegkommunikációban éppúgy, mint a vezető oktatáspolitikusoktól újra meg újra halljuk: „túl sok már a diplomás, munkanélküli diplomások tömegét gyártjuk”. Vagy: „túl nagyra nőtt a felsőoktatás, akit felvesznek az egyetemre, főiskolára, azt semmi sem mentheti meg attól, hogy elvégezze azt: az utóbbi években ezért ugrásszerűen csökken a felsőoktatás színvonala”. Vagy: „a kiadott diplomának a fele értéktelen”. Vajon miért van az, hogy az effajta állításokat soha nem szükséges adatokkal alátámasztani, és, hogy tartalmukat legtöbbször valóban közismert *ténynek* fogadja el?

Talán a legegyszerűbb magyarázat erre az, hogy amit állandóan hallunk, olvassunk, amit környezetünkben is nap mint nap ismételt mindenki, azt végül már nem véleménynek, hanem ténynek tekintjük, az „nyilvánvaló” *igazságnak* látszik. Lehet, hogy valóban azért tartjuk annak, mert olyan gyakran ismételtetik, de hát – miért ismétlik annyit és oly sokan, anélkül, hogy valóságtartalmuknak utánanéznének? Nyilván azért, mert igaznak hiszik.

A „diplomás túltermelésben” és hasonló téveszmékben való hit általános voltának, sajtóban való, szinte megkérdőjelezetlen elterjedtségének, vagy éppen az úgynevezett Széll Kálmán tervek nevű kormányzati dokumentumok¹ szövegébe való bekerülésének többféle oka is lehet, s ezek az okok pszichológiaiak, politikaiak, szociálpszichológiaiak egyaránt lehetnek.

Nézzük meg a leggyakrabban ismételt, leginkább elfogadott ilyen állításokat!

„Túl sok a diplomás, nagy a diplomás munkanélküliség...”

Kétségtől igaz, hogy az utóbbi években a magyar felsőoktatás hallgatóinak létszáma igen gyorsan nőtt. A rendszerváltás előtt az akkori rendszer igen szigorúan kontrollálta a továbbtanulási lehetőségeket, így akkoriban a „nyugati világ” általunk

* Írásom gondolatmenetének egy korábbi változatát a Csákvári Mihály 70. születésnapjára rendezett konferencián adtam elő a Wesley János Lelkészképző Főiskolán, 2011. október 7-én.

¹ Széll Kálmán Terv. Összefogással az államadósság ellen. [A dokumentumot a magyar kormány 2011. március 3-án tette közzé – L. P.] [Letöltve: 2012.05.15.] http://www.vosz.hu/moduledata/foldertree/treeroot/News/Gyors_hirek/szellkalmanterv.pdf; és Magyarország Kormánya. A következő lépés. Széll Kálmán Terv 2.0. (2012. április.) [Letöltve: 2012.05.15.] http://www.kormany.hu/download/3/c8/80000/1-A_k%C3%B6vetkezo%C5%A9_1_l%C3%A9p%C3%A9s%20%28Szeptember%20%29.pdf

irigylet szabadságához az is hozzátartozott, hogy ott a szelekció inkább a felsőoktatásban, és nem a felsőoktatásba való belépés előtt, vagy a belépéskor történt: vagyis sokkal többen tanulhattak tovább. Nálunk a zsilipek csak a rendszerváltáskor nyíltak fel, 1990 és 2000 között a főiskoláink, egyetemeink nappali tagozatára járók száma e rövid idő alatt majd két és félszeresére nőtt, a nappali, esti, levelező és távoktatásban részesülők összlétszáma pedig háromszorosára, mintegy 300 ezerre szökött fel. Míg a két világháború közötti Magyarországon a *gimnáziumba* járók száma is csak húsz és harmincezer között mozgott, 2001 szeptemberében az *egyetemeknek, főiskoláknak* már az első évfolyamára is több mint kilencvenhatezer hallgató nyert felvételt. Ez a folyamat azt valószínűsítette, hogy hamarosan behozhatjuk azt az elmaradásunkat, amit a nemzetközi összehasonlító statisztikák mutattak a hozzánk hasonló nyugati országokhoz képest a diplomásaink száma, aránya tekintetében.

Ekkor azonban, az ezredfordulón nyilvánvalóan megbomlott az az egyetértés, ami a felsőfokú képzés bővítésének fontosságával kapcsolatban a rendszerváltás első éveiben általánosnak látszott.

A vészharangot először Polónyi István és Timár János kondítozták meg, a *Tudásgyár vagy papírgyár* című könyvükben.² Ebben azt állították, hogy a felsőoktatás nálunk is megindult „tömegesedése” súlyos minőségromlást hozott, és, ha a felsőoktatásba iratkozók aránya tovább növekszik, akkor ennek hamarosan nagymértékű diplomás munkanélküliség lesz a következménye, s felsőoktatásunk máris alacsony színvonala még inkább süllyedni fog. Hiszen, mondták egyfelől, a magyar nemzetgazdaságnak egyszerűen nincs szüksége olyan tömegű diplomásra, amelyet a felsőfokú felvételi arányok tükröznek, így a végzettekből nyilvánvalóan csak is munkanélküliek lehetnek majd. Másfelől pedig, a „tömegesedésből”, a képzés felhígulásából egyértelműen következik a képzés minőségének „további” romlása.

A szerzők megoldásként az általuk racionálisnak tekintett oktatástervezési módszereket javasolták, először is a képzési keretszámok radikális csökkentését, a továbbiakban pedig a távlati munkaerő-prognózisokhoz igazodó fejlesztést. Eszerint csak annyi és olyan szakmájú diplomást kell képezni, amennyire és amilyenekre a nemzetgazdaság távlatilag igényt fog tartani. Azt pedig, hogy „mennyi az annyi”, vagyis, hogy mennyire fog igényt tartani, az oktatástervezők tudományos módszerekkel kell, hogy megállapítsák, az államnak pedig gondoskodnia kell arról, hogy a képzési keretszámok ennek megfelelően alakuljanak.

A könyv akkor rövid idő alatt igen népszerű lett, a körülötte kialakult vitában pedig, amely az *Élet és irodalom* hasábjain egy teljes éven át zajlott, a hozzászólók döntő többsége a szerzők által kifejtettekkel egyetértését fejezte ki. A jelek szerint ekkor bomlott fel a felsőfokú képzés kiterjesztését pozitívként értékelő, a sajtóban addig tapasztalt, egy évtizeden át tartott oktatáspolitikai konszenzus.

Az azóta eltelt újabb évtized során a felsőoktatásba jelentkezők és felvettek száma tovább növekedett – és ezzel párhuzamosan mind gyakrabban hallottuk, halljuk új-

2 Polónyi István & Timár János (2001) *Tudásgyár vagy papírgyár*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

ra meg újra az említett könyvben felvetett aggodalmakat is, amelyekkel most már a legszélesebb közvélemény is egyet látszik érteni. Van azonban egy fontos különbség is. Timárék a majdan, a jövőben bekövetkező diplomás munkanélküliség veszélyéről beszéltek, és nem állították, hogy az már a könyvük megírásakor is tapasztalható lenne. Ezt nem is teheték volna, hiszen a munkanélküliségi statisztikák ennek akkor látványosan ellentmondtak. Követőik azonban ma már jelen időben beszélnek erről, holott a jelentős diplomás munkanélküliségre vonatkozó előrejelzést a felsőoktatás kapuinak megnyitása óta eltelt második évtized sem igazolta. Sőt, azt mondhatjuk, hogy a fiatal diplomások munkanélkülisége a 2008-tól beköszöntött világméretű, és persze bennünket is elért gazdasági válság ellenére is, mindmáig viszonylag alacsony. Mindenesetre: sokkal alacsonyabb, mint bármely más képzettségi csoportban.

Az elérhető hazai adatok szerint a „diplomás túltermelésre”, a „felesleges diplomások tömegére” vonatkozó állítások egyszerűen nem igazak. A Diplomás Pályakövető Rendszer legutóbbi reprezentatív adatfelvételéről készült gyorsjelentés szerint a 2007-ben diplomázott fiatalok közül azoknak, akik kerestek, 2009-ben csak 1,9 százaléka nem talált még munkát. Az álláshoz jutás ideje is viszonylag rövidnek bizonyult a végzett hallgatók nagy többségénél.³

De nem csak ennek az egy felmérésnek, hanem mint korábban is, minden munkaügyi statisztikának, reprezentatív vizsgálatnak, elemzésnek az adatai azt mutatják, hogy a munkanélküliség a diplomások körében a legalacsonyabb, és a munkanélküliek aránya annál magasabb, minél alacsonyabb végzettségű csoportot vizsgálunk. Sőt, nem csak az *álláshoz jutás* területén vannak komoly előnyben az egyetem, főiskolát végzett fiatalok a csak érettségit szerzettekhez, vagy csak szakmunkás végzettséget szerzettekhez képest, és még inkább a csak általános iskolai bizonyítvánnyal rendelkezők csoportjához képest. Az elemzések, és itt megint azt kell mondanom, hogy minden elérhető adat azt igazolja, hogy a jövedelmük is sokkal magasabb minden más csoportnál.

A kilencvenes évek végén és a kétezres évek elején minden arra utalt, hogy a fiatal diplomások által megszerzett képzettség nemhogy feleslegesnek bizonyult a hazai munkaerőpiacon, de ez a piac irántuk igen nagy keresletet, „szívóhatást” mutatott: a magyar diplomások bérelőnye ugyanis mind a nyugat-, mind a közép-európai országokban mérteknél is jóval nagyobb volt. A magyar diplomások és a csak középiskolát végzettek bére közötti, az előbbiekre javára mutató különbség Timárék könyve megjelenésekor átlagosan mintegy duplája volt annak, mint amit Nyugat-Európában mértek.

Hasonló volt a helyzet az annak idején Timár és Polónyi által felvetett „kiszorítási hatással” kapcsolatban is. Ők azt jósolták, hogy a túl sok diplomás, miután képzettségének megfelelő állást nem találhat, vagy az utcára kerül majd, vagy egyszerűen ki fogja szorítani a középfokot igénylő álláshelyekről a valóban középfokú végzettségűeket, és így azok fognak munkanélküliségbe süllyedni. Az adatok ez-

3 http://www.felvi.hu/diploman_tul/szakmai_tamogatas/eredmenyek/diplomas_kutatas/gyorsjelentes?itemNo=2 [Letöltve: 2011.09.11.]

zel szemben azt mutatták, hogy a fiatal diplomások számára nagyszámú új felsőfokú tudást igénylő státusz nyílt, és ezzel párhuzamosan a középfokú végzettségük iránti igény is megnövekedett. Vesztesnek nem a diplomások, vagy a középiskolát végzettek, hanem az alacsony iskolázottságúak bizonyultak.⁴

Igaz, a kétezres évek *végének* vizsgálatai ennél már rosszabb eredményeket mutatnak: a diplomások és ezeken belül különösen a fiatal diplomások munkanélküliségi adatai 2008-ig ugyan nem változtak, de akkor és 2009-ben enyhén romlottak, és a főiskolát végzettek kereseti előnyei is csökkentek (ha az egyetemi végzettségüké nem is). Miután azonban a gazdasági válság hatására ezekben az években a többi végzettségi csoport munkanélkülisége is nőtt, a diplomásoknak (a főiskolai diplomával bírónak is), a többi csoportokéhoz képest mérhető rendkívül előnyös helyzete továbbra is megmaradt.⁵

A kérdés tudományos szakirodalmában széles körű az egyetértés abban, hogy – a közvéleményben szinte osztatlanul uralkodó állásponttal szemben – hazánkban tényszerűen nem érhető tetten, adatokkal mindmáig nem támasztható alá, hogy „diplomás túlképzés” lenne. Ezt még a felsőoktatás tömegesedésének és „az oktatás mágikus erejébe vetett hitnek” olyan kitartó bírálója is elismeri, mint Polónyi, aki 2010-ben megjelent írásában keserűen úgy foglalja össze a helyzetet, hogy nemcsak (az általa mainstreamnek nevezett) közgazdasági megközelítések, de „a szociológusok és az oktatási szféra képviselői is” lényegében elutasítják a túlképzés általa továbbra is vallott fogalmát (*Polónyi 2010*).⁶

Az olyan állításokat, mint, hogy „Dunát lehet rekeszteni az állástalan jogászokkal, közgazdászokkal, kommunikáció szakosokkal, bölcsészekkel”, a fentiek fényében kell értékelnünk. Az ugyan igaz, hogy ma már nálunk is úgy alakul a helyzet, mint ahogy a fejlett Nyugaton mindenütt, hogy nem egy-két hét, hanem hosszabb idő, gyakran több hónap alatt találják meg munkahelyüket a fiatalok a végzés után, de semmiféle reprezentatív vizsgálat, munkaügyi adatfelvétel nem igazolja azt, hogy az amúgy is kisszámú tartósan munkanélküli ifjú diplomás között éppen a fenti szakmák képviselői lennének sokan. Az ilyesféle állítások éppúgy nem támaszthatók alá tényekkel, adatokkal, mint ahogyan az sem, hogy közülük sokan dolgoznának szakmájuktól kifejezetten eltérő területen, vagy alacsonyabb szinten. [Vesd össze Polónyi ez irányú sikertelen kísérleteivel az imént idézett művében!]

4 Kertesi Gábor & Köllő János (2006) Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke. *Közgazdasági Szemle*, No. 3. p. 204.

5 Varga Júlia (2010) Mennyit ér a diploma a kétezres években Magyarországon? *Educatio*, No. 3. pp. 370–383.

6 Polónyi István (2010) Foglalkoztathatóság, túlképzés, Bologna. Avagy baj-e, ha elemző közgazdász vezet a hatos villamost? *Educatio*, No. 3. pp. 384–401.

„A tömegesedés a felsőoktatás rohamos színvonalcsökkenéséhez vezetett. Ha valakit felvesznek a felsőoktatásba, akkor azt ma már senki sem menti meg attól, hogy diplomát szerezzen...”

Ezt az állítást is unos-untalan halljuk, anélkül, hogy bárki is venné a fáradságot, hogy utánanézzon: mivel igazolható?

Ami a kibuktatás, lemorzsolódás hiányát illeti, ezzel kapcsolatos empirikus felmérést, szociológiai vizsgálatot évtizedek óta nem végeztek a hazai felsőoktatásban – talán éppen azért, mert a közhit szerint ezzel foglalkozni sem érdemes, olyannyira nyilvánvaló, hogy aki egyszer bekerült, az bent is marad. Holott az elérhető statisztikai adatok szerint az igazság ennek éppen az ellenkezője: a magyar felsőoktatásban nemzetközi mércével nézve szokatlanul nagymértékű a lemorzsolódás. „1997-ben Magyarországon 12 százalék volt a felsőfokú végzettségűek aránya a 25–64 éves népességben belül, az OECD átlag ekkor 20, az EU19 országok átlaga pedig 18 százalék volt. 2007-re Magyarországon 18 százalékra növekedett a felsőfokú végzettségű népesség aránya, de az OECD átlag 27, az EU19 országok átlaga 25 százalékra nőtt ugyanebben az időszakban”, vagyis a különbség, az említett országsoportok átlagától való elmaradásunk 1 százalékponttal még nőtt is. Magyarországon ugyanis az átlagnál többen lépnek be a felsőoktatásba, de az átlagnál kevesebben végzik azt el. Az ok egyszerű: míg a 2007-es adatok szerint az OECD és az EU19 országok lemorzsolódási aránya egyaránt 30 százalék körüli, addig Magyarországon ez 45 százalék.⁷

Ami pedig „felsőoktatásunk rohamosan romló színvonalát” illeti, ez az állítás megint csak semmivel sem igazolható. Akik ezt szajkózzák, igazukat vagy azzal szokták megpróbálni alátámasztani, hogy „ez közismert”, vagy pedig azzal, hogy „ezt már csak az óriási diplomás munkanélküliség is bizonyítja”.

Az „óriási diplomás munkanélküliségről” az imént már szóltam. Ami pedig felsőoktatási intézményeink munkájának színvonalát illeti, ezekkel kapcsolatban tudományos vizsgálatok, amelyek alapján a „romlásról” ítélnénk, adatokat szerezhetnénk, nincsenek. Ennek az az oka, hogy egy-egy egyetemnek, főiskolának éppúgy, mint a felsőoktatás egészének esetében már magának a színvonalnak, a minőségnek a fogalmát is nehéz meghatározni.⁸

Mit kellene tulajdonképpen mérni? Azoknak a közismert rangsoroknak, amelyeket a külföldi és a hazai sajtó rendszeresen közöl, nincs egységes módszertanuk. Egyik rangsor ezeket, a másik pedig más intézményeket sorol előkelőbb helyre, s ezt teljes joggal teheti, hiszen semmiféle megegyezés nincs arról, hogy mit is kellene a rangsorolásnál tekintetbe venni. A nemzetközi rangsorok legfontosabb mutatója többnyire az, hogy az adott intézmény állományába hány Nobel-díjas, vagy hasonló elismertségű kutató, vagy oktató tartozik, és, hogy hány publikációt közöltek az állományukba tartozók a legrangosabb nemzetközi folyóiratokban, függetlenül at-

⁷ Varga, op. cit. pp. 372–373.

⁸ Lásd: Nagy Péter Tibor (1999) Minőségek versengése. *Educatio*, No. 3. pp. 429–460.

tól, hogy ezek a tudósok, publikálók esetleg részt sem vesznek az oktató munkában. Más rangsorok (éppen erre a tényre is hivatkozva) ezeket az adatokat figyelembe sem veszik, vagy alacsonyabb pontszámot adnak ezekre, helyette azt vetik össze, hogy az illető intézmény *volt hallgatói* közül a végzés után bizonyos számú év elteltével hány lett Nobel-díjas, vagy hány került vezető állásba. Megint mások inkább annak tulajdonítanak nagyobb jelentőséget, hogy milyen átlagos jövedelemhez jutnak az ott végzettek, sokszor pedig annak, hogy milyen az intézmény infrastruktúrája (egy főre jutó számítógépek száma, hallgató/oktató arány, könyvtári olvasótermek befogadóképessége stb.), vagy annak, hogy milyen (osztályzatokkal mérhető) képességű fiatalok igyekeznek oda felvételt nyerni, és milyen számban. Ezeknek a rangsoroknak a készítését általában világlapok (Times, Spiegel stb.) rendelik meg és azokat sajátjukként közlik, többnyire homályos módszertannal, a minőség, vagy színvonal fogalmának tisztázására irányuló törekvés nélkül. A szakirodalomban ezért általános az egyetértés arról, hogy az ilyesfajta értékelés pusztán profitérdekű médiavállalkozás, olvasószerzés, aminek tudományos értéke nincs. Ugyanez a helyzet a hazai rangsorokkal (HVG, Figyelő, felvi.hu stb.).⁹ Így természetes, hogy a „színvonal romlásáról szólók” soha nem is próbálták, próbálják ezekkel a rangsorokkal igazolni állításukat.

Valóban, tulajdonképpen hogyan is határozhatnánk meg, hogy mit kell a felsőfokú oktatás színvonalán értenünk? Ha nem infrastrukturális adatokat, hanem az intézményi munka eredményét tekintjük fontosnak, talán valóban azt kellene megmérnünk, hogy hogyan válnak be a végzett hallgatók a munkahelyükön a végzés után. De jól tudjuk, hogy ezt oly sok külső, a képző intézménytől független tényező befolyásolja, hogy azok közül az intézmény hatását szinte lehetetlen elkülönítenünk, még akkor is, ha feltesszük, hogy egyáltalában meg tudjuk határozni a beválás fogalmát. (Egyébként is: mikor mérjük ezt? A végzés utáni évben? Vagy öt évvel, vagy huszonöt évvel később?) Egyes közgazdasági iskolák a beválást az elért keresettel szokták mérni, mások viszont azt mondják, hogy a közszolgálati kereseteket nem az egyéni teljesítmény, hanem az állami szabályozás szabja meg, a versenyszférában pedig pl. az a véletlen, hogy a végzett diák prosperáló, vagy éppen hamarosan csődbe menő céghez kerül.

Vagy, hogy egy mostanában divatos kérdést vessünk fel példaként: vajon melyik orvos válik be jobban? Az-e, aki egy külföldi egyetemen áll munkába, és ott publikációival magas keresetre és megbecsültségre tesz szert, vagy az, aki itthon telepedik le, és esetleg filléres gondokkal küzdve, egyetlen publikáció nélkül, megbízhatóan ellátja egy szegény körzetben a háziorvosi teendőket? (Azt már meg sem érdemes kérdezni, hogy ezt a megbízhatóságot mivel kellene mérnünk.)

A színvonal romlását emlegető politikusok, oktatók, újságírók természetesen sohasem beválásvizsgálatokra, vagy bármilyen más vizsgálatra hivatkoznak, hanem

⁹ Török Ádám (2006) Az európai felsőoktatás versenyképessége és a lisszaboni célkitűzések. Mennyire hihetünk a nemzetközi egyetemi rangsoroknak? *Közgazdasági Szemle*, No. 4. pp. 310–329.

kizárólag saját, személyes benyomásaikra, tapasztalataikra. Ezzel a jellemző ténnyel magam először az 1980-as években találkoztam, amikor az akkori Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontban fiatal szociológusként azt a feladatot kaptam, hogy vizsgáljam meg: mi lehet az oka a színvonal romlásának, amire a nyolcvanas évek felsőoktatásában a felmérésekben megkérdezett oktatók és a sajtóban megszólalók is oly sokan és sokszor panaszkodtak. Először azzal szembesültem, hogy a nyolcvanas évek panaszai, amelyek „az utóbbi években bekövetkezett színvonalsüllyedésről” a felmérésekben, a minisztériumi munkaanyagokban, a sajtóban, az oktatáspolitikai vitákban stb. megjelentek, szinte szóról szóra azonosak voltak a hetvenes és a hatvanas évek hasonló forrásokból megismerhető panaszaival. Ekkor elhatároztam, dokumentum- és sajtóelemzéssel megpróbálom utánajárni, hogy mikor kezdődött a színvonalsüllyedés a magyar középiskolákban és felsőoktatásban. Az áttanulmányozott anyagból ugyanis kitűnt, hogy a „romlás” az erről nyilatkozók szerint nem is csak a felsőoktatásra, de a középiskolára is jellemző volt. („A középiskola egyre kevésbé képes felkészíteni diákjait a továbbtanulásra...”)

Hamarosan kitűnt, hogy az anyaggyűjtést nem fejezhetem be a hatvanas, sőt az ötvenes évekkel sem, mert a „legutóbbi évek színvonalromlásáról” már a háború előtt is panaszkodtak a politikusok, oktatók, tanárok, újságírók, és tulajdonképpen mindenki. Végül mintegy száz évre visszanyúló anyagot gyűjtöttem és elemeztem, s ennek eredményét azután be is mutattam a *Színvonal és szelekció* című könyvemben.¹⁰

Arra jutottam, hogy az „utóbbi évek színvonalcsökkenése”, mint „jól érzékelhető probléma”, azóta szerepel a hazai oktatáspolitikusok szótárában, amióta egyáltalában létezik modern értelemben vett magyar oktatási rendszer. Szinte mindig, szinte minden új oktatáspolitikai fordulatot, lényegi változtatást erre hivatkozva szoktak megindokolni a politikusok, és ilyenkor azért van mindig könnyű dolguk, mert a közvélemény, legalábbis annak a sajtóból megismerhető része, számára a színvonalcsökkenés ténye – evidencia. Mintha mindig, mindenki egyetértett volna abban, hogy a középiskola és az egyetem színvonala romlik: ezt kétlő álláspontokkal az ezernyolcszázas évek vége óta az oktatáspolitikában és a sajtóban (kivéve persze a rákosista, illetve a kádári korszak ama éveit, amikor csak a sikerpropagandának volt helye), szinte nem is találkozhatni. *A jelek szerint tehát a középiskola valamint a felsőoktatás színvonalromlásának érzete a politikusok, a tanárok körében, sőt a sajtóban is – örök.*

Könyvemben megpróbáltam e jelenségnek többféle lehetséges magyarázatát is összegyűjteni, illetve feldolgozni, értelmezni. Ezeket itt most nem ismételhetem meg, csak jelezhetek néhányat. Ilyen az egyes nemzedékeknek a „már a régi görögöket” is jellemző hite abban, hogy a (mindenkori) fiatalság léhább, erkölcselenebb, butább, tanulatlanabb, mint az őket minősítő öregebbek nemzedéke („ezek a mai fiatalok...”), és, hogy már a szokások, erkölcsök, intézmények „se a régiek”. Ilyen szervezetszociológiai magyarázat lehet, hogy: mint ahogyan minden szervezet a ma-

10 Lukács Péter (1991) *Színvonal és szelekció*. (Társadalom és oktatás), Educatio, Budapest.

ga működésének zavaraiért védekezésként külső tényezőket, és/vagy a nyersanyag minőségét hibáztatja, az oktatók, tanárok számára mindig kézenfekvő a diákok felkészületlenségére, „romló minőségére”, vagy a diákság „felhígulására” – a politikusoknak pedig a tanárok, oktatók felelőtlenségére, rossz munkájára – hivatkozni. Ilyen magyarázat lehet az is, hogy a felnőtt nemzedék számára a tananyag mindig elkerülhetetlen változásai (már görögül se tanulnak, már a latin közmondásokat sem értik, már Arany balladáit sem ismerik...) mindig romlásként, valaminek az elvesztéseként jelennek meg. Hiszen az, amit a tananyag változása fogalmával foglalunk össze, az nem csak új meg új ismeretek és készségek beépítését jelenti az oktatásba, hanem az addig tanítottak szükségképpen megrostálását, régi elemek elhagyását is. Az új nemzedékeknek mindig mást és másképpen kell tudniuk, következképpen valóban mást és mást tanulnak, tudnak, mint apáik. Ezt pedig az apák nemzedéke könnyen éli meg érthetetlen, vagy kárhoztatandó változásként, romlásként.

Sokféle magyarázat lehetséges még, de most nem folytatom ezek sorát. Azzal sem foglalkozhatom ehelyütt, hogy a romló színvonalra való örök hivatkozás nem magyar, hanem világjelenség, ami minden modern oktatási rendszert jellemez. Inkább arra az összefüggésre utalok, amely mostani témánk szempontjából a leginkább releváns. Nevezetesen, hogy az oktatás, a felsőoktatás „utóbbi években tapasztalható színvonalcsökkenésének” a „tömegesedéssel” való összekapcsolása sem új jelenség. Sőt, száz, vagy hetven évvel ezelőtt ugyanolyan meggyőződéssel vezették erre vissza a problémát,¹¹ mint ma – pedig akkoriban igazán nem jártak sokan sem gimnáziumba, sem pedig az egyetemekre. Akkor is azzal magyarázták a „színvonal hanyatlását”, hogy túl sokan, feleslegesen sokan kerülnek be a középiskolába és a felsőoktatásba, így aztán nagyon sok közöttük a „nem odavaló”, a követelmények teljesítésére nem alkalmas diák, s ezért az intézményeknek engedniük kell a színvonalból.

De nem kell ilyen messzire mennünk, hogy lássuk, a történelem milyen következetesen ismétli önmagát. Maradjunk csak a harminc-negyven évvel ezelőtt történetknél.

Philip Coombs *Az oktatás világválsága* című könyve 1968-ban jelent meg.¹² Ez volt az első eset, hogy valaki az egyes országokban jelentkező oktatási problémákat világszinten is áttekintette, és képes volt az összefüggéseket felfedni. Coombs rendkívüli nemzetközi figyelmet kapott könyvében abból indult ki, hogy azért kell az oktatás világválságának nevezni az általa bemutatott jelenségeket, mert a hatvanas években a világ szinte minden oktatási rendszere ugyanazzal az óriási problémával találkozott, és a probléma megoldását, úgymond, sehol sem találták meg. Mi volt ez a probléma? A középfokú oktatás felgyorsult expanziója. Coombs könyve bemutatja, hogy a negyvenes évek végétől, az ötvenes évektől kezdve előbb a fejlett, majd

11 Kornis Gyula (1937) Az egyetemi oktatás főbb kérdései. In: *Magyar Felsőoktatás. Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott Országos Felsőoktatási Kongresszus munkálatai*. I. kötet. Budapest, pp. 15–36.

12 Coombs, Philip. H. (1968) *The World Educational Crisis – A System Analysis*. Oxford University Press, New York. [Magyarul: Coombs, Philip. H. (1971) *Az oktatás világválsága. Rendszerelemzés*. Tankönyvkiadó, Budapest.]

a fejlődő országokban is gyorsan megnövekedett a középiskolába járók létszáma. A pénz, amelyet erre szántak volna, szálni tudtak az államok, ehhez képest kevésnek bizonyult, és ráadásul ezeknek a gyerekeknek a szülei – ahol szakmát, vagy általános képzést választhattak – nem arra akarták taníttatni gyermekeiket, nem olyan arányban, és nem úgy, ahogyan az az oktatáspolitikusok, oktatástervezők véleménye szerint a társadalomnak és nekik távlatilag jó lett volna. Coombs megállapítja, hogy ennek a folyamatnak az oktatásirányítók, oktatásgazdászok nagy része szinte minden országban megpróbált ellenállni. Távlati tervekre, munkaerő-prognózisokra, a munkaerőpiac napi kívánalmaira hivatkozva hangoztatták, hogy a felesleges középiskoláztatás felesleges érettségizettek tömegét állítja majd elő, másfelől pedig a tömegesedés miatt nagy arányban kerülnek be a középiskolába az „oda nem valók”, azaz olyan rétegek gyermekei, akik korábban nem is gondolhattak a továbbtanulásra. A kényszerűen hozzájuk igazodó oktatásirányítás pedig elkerülhetetlenül enged a korábbi követelményekből – és ez a folyamat „csakis a középfokú oktatás színvonalcsökkenését eredményezheti” – idézte a véleményeket Coombs.

A szerző akkor arra az álláspontra helyezkedett, hogy az iskolaválasztásokban megnyilvánuló társadalmi igényekkel – tűnjenek azok bármennyire is irracionálisnak a pillanatnyi munkaerő-piaci elvárások szempontjából – nincs értelme szembeszállni. Ha úgy tűnik is, hogy a piacnak nyilvánvalóan nincs szüksége arra a termékre, amit a középiskolák világszerte kibocsátanak, az oktatástervezőknek ettől nem szabad megijedniük. Tudomásul kell venni, hogy miközben bizonyos foglalkozásokhoz egy fejlődő országban még csak a négy elemi, majd egy bizonyos fejlődés után a nyolc osztályt tartják szükségesnek, addig annak a feladatnak az ellátásához Európában középiskolai végzettséget tekintenek természetesnek, vagy fognak hamarosan természetesnek tekinteni. Coombs elképzelhetőnek tartotta, hogy a jövőben már nem feltétlenül a munkakör kíván majd meg bizonyos képzettséget, hanem ez fordítva fog történni. Bizonyos társadalmi csoportok bizonyos képzettségre tesznek szert és azután elhelyezkednek a munkaerőpiacon – s ennek következtében átalakul a munka világa, átalakulnak maguk a szakmák is.

Azóta bebizonyosodott, hogy Coombsnak volt igaza. A gazdaság – hogy miért, arra természetesen sokan, sokféle választ adnak, de mindenesetre – valóban átalakult. A tervezők szerint korábban feleslegesnek vélt tudásra, méghozzá mind nagyobb tudásra, egyre nagyobb szükség van. A középiskolai végzettség a fejlett világban mára általánossá vált, és nem is csak a szakmák sora alakult át, de foglalkozások tömege tűnt el, újak jelentek meg, a szolgáltatási szféra meglepően gyors növekedésével a mezőgazdasági és az ipari foglalkozások fokozatosan háttérbe szorulnak. Ma már nem a középfok, hanem a felsőoktatás tömegesedése zajlik világszerte, ma már nem a középiskolát, hanem az egyetemeket, főiskolákat féltik sokan „a felesleges emberek termelésétől”, az „oda nem valóktól”, a színvonalcsökkenéstől.

A felsőoktatás további expanziója ma a legfejlettebb országokban megállíthatatlannak látszik, legalábbis jelenleg semmi jel nem mutat arra, hogy egyhamar vége fog szakadni. Igaz, a jövőt nem ismerhetjük.

Miért fogadjuk el a tévhiteket?

A jövőt persze valóban nem ismerhetjük, de a múltat és a jelent viszont igen. Ha évtizedek óta ugyanazokat az érveket halljuk, olvassuk az oktatás kiterjesztése ellen, ha évtizedek óta megszakítás nélkül halljuk, olvassuk, hogy a diákok tudása egyre színvonalatalanabb, ha látjuk, hogy napjainkban tényszerűen semmi sem igaz a „felesleges diplomásokról”, az „értéktelen diplomákról”, a „diplomás munkanélküliek tömegéről”, a „mindenki által elvégezhető egyetemekről”, a „papírgyárakról” szóló állításokból – akkor vajon miért van az, hogy a sajtó újra meg újra ismétli ezeket, hogy oktatáspolitikusok bátran hivatkozhatnak ezekre, mondván, hogy ezek „köztudottak”?

Ami a hazai politikusokat illeti: ők most alighanem elsősorban pénzt akarnak kivonni a felsőoktatásból, illetve politikai céljaiknak megfelelően akarják átalakítani annak rendszerét, álláspontjukat ez önmagában is kielégítően magyarázza. De miért fogadja el ezeket az állításokat, ezt az érvrendszert a közvélemény?

Nagyon valószínűnek látom, hogy azok a magyarázat-lehetőségek, amelyeket korábban a tudásszint csökkenésének, a színvonal romlásának, úgy látszik, *örök érzetéről* felvetettem, mindezen kérdések tekintetében is megállják a helyüket. Nem is ismétlem el most mindegyiket. Csak arra utalok, hogy „a régi görögök óta” minden nemzedék tagjai úgy érzik, hogy a fiatalok „satnyábbak” a saját nemzedéküknél, holott csak másképpen élnek, másképpen viselkednek; nem ostobábbak és nem tudatlanabbak, csak mást és másképpen, esetleg éppen többet tudnak. Úgy látszik, hogy éppen ilyen örök módon minden nemzedék meg van győződve arról, hogy a világ, s benne az oktatás, a munka és a munkamegosztás világa mindig olyan lesz, csak olyan lehet, amilyennek ő fiatal korában megtapasztalta. Nap mint nap konstatáljuk, hogy a világ körülöttünk sebesen változik, talán éppen a változások sebessége ellen védekezünk azzal, hogy legalább a jövőt, vagy annak egy szeletét igyekszünk változatlannak tekinteni. Ha eddig elég volt, hogy egy-egy korosztálynak csak 10–20 százaléka szerzett diplomát, miért kellene, vagy lehetne, hogy ezután többen tanuljanak?

De van egy, számomra ennél fontosabbnak tűnő, lehetséges szociológiai magyarázat is. Nevezetesen az, hogy „hiszékenységünket” elsősorban érdekeink befolyásolják. Nagyon valószínűnek látom, hogy e vonatkozásban is kognitív disszonancia-redukcióval élünk. Ez a kifejezés arra utal, hogy a valóságot többnyire érdekeink szűrőjén át érzékeljük, igyekszünk kirekeszteni tudatunkból a nekünk kellemetlen tényeket, és abban hinni, ami nekünk előnyös, vagy ami bennünket megerősít.

Akik maguk egy bizonyos végzettséget szereztek, azok öntudatlanul is kellemetlennek tarthatják, ha a következő nemzedék az övéknél magasabb iskolázottságra tenne szert, hiszen ezzel leértékelődne a saját teljesítményük. Akiknek felsőfokú végzettségük van, ami a maguk nemzedékében még ritkaságszámba ment, azok öntudatlanul is félhetnek a saját diplomájuk inflálódásától – hiszen amiből sok van, az kevesebbet ér. Nem más ez, mint a „már beérkezettek védekezése” az újabb fel-törekvőktől.

Köztudott, hogy korábban a céhek, majd a modern időkben az „erősebb szakmák” képviselőinek (orvosok, jogászok, építészek stb.) szervezetei mindig is fontos feladatuknak tekintették, hogy meggátolják szakmájuk „felhígulását”, azt, hogy az adott szakmát túl sokan művelhessék. Ezzel a minőség, az adott szakma „becsülete” mellett természetesen saját jövedelmi forrásaikat is védték.¹³ Ha manapság ezt sokan és sokszor öntudatlanul is teszik, viselkedésük, hiszékenységük – saját érdekeiket tekintve – gazdasági és szociológiai értelemben is kifejezetten racionálisnak mondható. Az igazi kérdés persze egyrészt az, hogy vajon hogyan különböztessük meg saját érdekeinket a társadalom érdekeitől? Másrészt pedig: vajon képesek vagyunk-e egyáltalán arra, hogy eldöntsük, mi szolgálja távlatilag a társadalom érdekeit?

Ha ezeket a filozófikus kérdéseket nem is egyszerű megoldani, abban bizonyosan lehetünk, hogy a tények megismerése nélkül megválaszolásukhoz semmiképpen sem kerülhetünk közelebb.

LUKÁCS PÉTER

¹³ Az egyetemi oktatók ilyen törekvései történetének bőséges szakirodalma van. Lásd pl.: Bär, Siegfried (2005) *A céh. Az egyetemek lényege a professzorral válásnak és a professzorok érzelmi életének tükrében*. Akadémiai, Budapest.